

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет психології та соціальної роботи

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра загальної психології та психології розвитку особистості

(повна назва кафедри)

Дипломна робота

на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

на тему: **«Психологічні особливості адаптаційного потенціалу молодших школярів»**

«The psychological features of the adaptation potential of junior students»

Виконала: студентка денної форми навчання
спеціальність 053 Психологія

Мансарлійська Ліна Дмитрівна

Керівник д.психол.н., професор Литвиненко О.Д. ____

Рецензент к.психол.н., доцент кафедри загальної та
диференціальної психології ПНПУ

ім.К.Д.Ушинського Оріщенко О.А. ____

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ 4 від 26.11 2020р.

Завідувач кафедри

(підпис)

Кіресва З.О.
(ППП)

Захищено на засіданні ЕК №

протокол № від 2020 р.

Оцінка / /
(за національною шкалою, шкалою
ECTS, бали)

Голова ДЕК

(підпис)

Псядло Е.М.
(ППП)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ АДАПТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ	6
1.1. Теоретичний аналіз поняття адаптаційного потенціалу в сучасній літературі.....	6
1.2. Вікові особливості розвитку молодших школярів.....	18
1.3. Теоретичний аналіз адаптаційного потенціалу учнів молодших класів.....	25
Висновки до першого розділу.....	34
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	40
2.1. Організація дослідження.....	40
2.2. Методи дослідження.....	42
Висновки до другого розділу.....	55
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДАПТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	58
3.1. Кількісний аналіз результатів емпіричного дослідження.....	58
3.2. Характеристика особливостей адаптаційного потенціалу молодших школярів за загальним рівнем адаптованості.....	65
3.3. Психологічна характеристика особливостей адаптаційного потенціалу молодших школярів.....	69
Висновки до другого розділу.....	74
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	88
ДОДАТКИ	96

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку суспільства зростає роль людини та її соціально-психологічної компетентності. Саме на рівні особистості відбувається усвідомлення того, що без ґрунтовних соціально-психологічних знань і вмінь неможливо продуктивно будувати міжособистісні стосунки, регулювати власну поведінку, здійснювати обмін думками, інформацією, впливати один на одного.

Орієнтація національної освіти на особистість дитини зумовлює нову стратегію виховання на основі гуманістичних засад. Це передбачає визнання особистості дитини найвищою соціальною цінністю. Особистість дитини – це продукт усього суспільства, починаючи від народження. У сучасному суспільстві гостро постає проблема психологічної адаптації та збереження психічного здоров'я особистості. Система виховання та освіти вимагає суттєвих змін методики, цінностей та змісту підготовки нової генерації до життя. Тому проблема психологічної адаптації дітей до школи є актуальна і потребує уваги зі сторони психологів, учителів і батьків.

Адаптаційний потенціал особистості може служити основою імовірного прогнозу розвитку адаптаційного процесу і динаміки адаптаційного статусу особистості, а від благополуччя адаптаційного періоду під час вступу до школи значною мірою залежить успішність подальшої соціальної діяльності дитини. Саме тому проблему шкільної адаптації слід віднести до однієї з найбільш серйозних соціальних проблем сучасності, що вимагає вже не стільки поглибленого вивчення, скільки пошуку продуктивного рішення на практичному рівні.

Дослідження адаптаційної сфери особистості завжди супроводжувались різноманітними поглядами на здатність функціонування в умовах змін, впливів та взаємодії потенціалів особистості у течії процесів пристосування. В психологічній науці проблема адаптаційних (пристосувальних) процесів особистості є однією із центральних.

У вітчизняній науковій літературі адаптація розглядається на біологічному, психологічному, соціальному і педагогічному рівнях. Роботи Б.Г. Ананьєва, Г.О. Балла, О.М. Богомоллова, Ю.О. Власенко, Л.С. Виготського, Л.Е. Кузнецової, Т.О. Красильнікова, А.Р. Лурії, О.Д. Литвненко, О.К. Маклакова, С.Т. Посохової, , В.А. Петровського А.А. Ухтомського, Д.М. Узнадзе та інших вчених є теоретико-методичною основою обґрунтування адаптації дитини як психологічного і загально біологічного феномену. Хоча існує багато досліджень процесу адаптації дитини до школи, на разі, недостатньо дослідженим виявляється саме адаптаційний потенціал дітей молодшого шкільного віку.

Саме тому **мета роботи** полягає у теоретичному та емпіричному вивченні особливостей адаптаційного потенціалу молодших школярів.

Для досягнення мети поставлено такі **завдання**:

1. Теоретично проаналізувати роботи вітчизняних і закордонних авторів, позначити основні підходи до вивчення поняття адаптаційного потенціалу та його структури.
2. Теоретично дослідити вікові особливості дітей молодшого шкільного віку.
3. Емпірично дослідити та проаналізувати особливості адаптаційного потенціалу молодших школярів.
4. Емпірично дослідити та проаналізувати загальний рівень адаптованості молодших школярів.

Об'єкт дослідження – адаптаційний потенціал особистості.

Предмет дослідження – особливості адаптаційного потенціалу дітей молодшого шкільного віку.

Методи дослідження. Для розв'язання визначених завдань дослідження використовувалися такі методи дослідження: теоретичні: метод аналізу та узагальнення наукової літератури для з'ясування стану дослідженості проблеми адаптаційного потенціалу дітей зазначеного віку; емпіричні: метод наукового спостереження; метод бесіди; метод

психодіагностичного дослідження: експрес-діагностична методика вивчення рівню інтелектуального розвитку учнів 1-х класів Б.К. Пашнєва; методика «Колірного тесту» М.Люшера; проєктивна методика «Школа звірів», методика дослідження соціального інтелекту Гілфорда та Саліваана. Результати дослідження оброблялися за допомогою методів математичної статистики.

База дослідження. Емпіричне дослідження проводилося на базі Одеської спеціалізованої приватної школи I-III ступенів «Гармонія», в якому брали участь 50 дітей віком від 7 до 9 років, що навчаються в перших класах. Інтерпретація отриманих даних здійснювалася на підставі використаних кількісних статистичних методів з подальшим узагальненням та якісним аналізом.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та вибіркові результати досліджування обговорювались на щорічній студентській науковій конференції професорсько–викладацького складу.

Практичне значення. Результати даного дослідження можна використовувати в навчальних цілях в рамках вікової психології, педагогіки тощо, а також, в якості основи для запровадження нових методик запобігання дезадаптивної поведінки у школярів молодшого шкільного віку.

Структура роботи. Загальний обсяг роботи 103 сторінки, робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків, містить 3 таблиці, 5 рисунків. Список використаних джерел нараховує 80 найменувань.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз теоретичного матеріалу дав нам розуміння про наявність великого різноманіття поглядів щодо адаптаційного потенціалу особистості. Умовно можна виділити наступні напрями дослідження адаптаційного потенціалу особистості: загальнопсихологічний, який розкриває найбільш важливі стійкі структурні компоненти даного феномену (О.Д. Литвиненко, Г.О. Балл, О.М. Богомолів, С.Т. Посохова); суб'єктний, який розглядає суб'єктність як системоутворюючу властивість адаптаційного потенціалу (І.О. Красильников, В.А. Петровський); пов'язаний із інноваційними можливостями особистості, який розкриває інноваційну активність особистості як основу адаптаційного потенціалу (Ю.О. Власенко); діяльнісний, який розкриває роль адаптаційного потенціалу у формуванні професійної, навчальної діяльності, уникнення емоційного вигорання (Л.Е. Кузнецова, А.О. Машанов, М.В. Ростовцева); екзистенціальний, який розкриває смислотвірчі аспекти адаптаційного потенціалу особистості, самотність як чинник його розвитку (О. Б. Долгінова, О.А. Реан) тощо.

В межах найбільш представленого в науці загальнопсихологічного підходу Г.О. Балл розглядає адаптаційний потенціал, виходячи з універсального характеру тенденції до встановлення рівноваги між компонентами реальних систем та доводить, що дана категорія застосовна для аналізу процесу розвитку особистості, її психологічних механізмів. На думку вченого, адаптаційний потенціал особистості спрямований не тільки на збереження та відтворення деякого заздалегідь даного ставлення, але і на вихід за межі наявної психологічної ситуації. О.М. Богомолів визначає адаптаційний потенціал як здатність особистості до структурних змін (під впливом адаптогенних чинників) якостей та властивостей, що підвищує її організованість і стійкість, а С.Т. Посохова розглядає його як інтегральне поняття, яке містить специфічні ресурси, представлені на різних рівнях організації особистості (індивідуальному, особистісному та суб'єктно-

діяльнісному). Для розуміння психологічного змісту адаптаційного потенціалу особистості важливим є припущення вченої щодо його компонентного складу.

Шляхом аналізу та узагальнення теоретичних джерел, які були використані в дослідженні, було сформувано наступні положення щодо основних рис адаптаційного потенціалу:

- має властивості складної системи і, відповідно, системний аналіз виступає основним підходом до її дослідження;

- включає не тільки явні прояви адаптаційних здібностей, але і латентні, які можуть проявитися при зміні змісту, сили і напрямку впливу адаптогенних чинників;

- визначає межі адаптаційних можливостей особистості і стійкості до чинників впливу, містить передумови до деякого діапазону відповідних адаптаційних реакцій;

- пов'язаний з віковими і психологічними особливостями, при цьому власна активність особистості виступає в якості умови, що регулює міру реалізації потенційних можливостей;

Спираючись на зазначені характеристики, а також на визначення О.Д. Литвиненко адаптаційного потенціалу як ієрархічної системи окремих компонентів, які розташовані у певному порядку та створюють свій внесок у цілісний процес адаптації, нами було виділено чотири основні складові, актуальні для вивчення молодших школярів:

- вегетативний компонент першокласників (виділено нами, оскільки психічний розвиток в межах 6-7 років тісно пов'язаний та певним чином обумовлений фізичними змінами в організмі дитини, серед яких зміна зубів, вирівнювання пропорцій тіла, зміцнення опорно-рухового апарату тощо);

- емоційний компонент першокласників (обраний нами, оскільки період переходу до шкільного життя характеризується підвищеною

емоційністю, значними переживаннями, змінами настрою тощо, що обумовлюють подальший процес адаптації дитини);

- діяльнісний компонент першокласників (визначається нами як рівень розвитку вродженого інтелекту, який обумовлює можливості дитини та її готовність ефективно виконувати основний вид діяльності, пов'язаний з зазначеними віковими межами, - навчання);

- соціальний компонент (визначається нами як соціальний інтелект, тобто потенційна можливість дитини гармонійно взаємодіяти з соціумом, розуміти наміри та емоційні стани інших і від того прогнозувати причини та наслідки поведінки оточуючих);

Вивчення останнього у дев'ятирічному віці а попередніх у шестирічному обумовлено віковими особливостями. Дитина в 6 років переживає стрес, викликаний новими умовами і необхідністю до їх пристосування. Це, в першу чергу, навчальна діяльність, новий режим праці та відпочинку, які потребують задовільного рівня працездатності, фізичного стану, розумової зрілості та загального емоційного відношення до свого перебування в школі. Тоді як потреба в активній соціальній взаємодії с однолітками виникає з тим, як наближується підлітковий вік. До того ж кінець молодшого шкільного віку буде характеризуватися новим стресом – переходом до середньої школи та нових умов існування, що вона висуватиме

2. Обрані вікові межі, що визначаються переходом від ігрової до навчальної діяльності, вступом та пристосуванням до умов шкільного життя, за В.С. Мухіною характеризуються інтенсивним розвитком та змінами в структурі психіки та загалом в організмі дитини. В цей період активно розвиваються психічні процеси дитини, вони не розвинуті на однаковому рівні. Мимовільні психічні процеси, на прикладі уваги та пам'яті, все ще домінують над довільними, оскільки вольова сфера знаходиться в процесі активного розвитку і характеризується нестійкістю. Тому дітей треба

заохочувати та зацікавлювати до виконання певної діяльності. Тривалість активної уваги і розумової працездатності незначна, але дитина вже здатна до аналізу, синтезу, узагальнення. Нервові процеси кори головного мозку вже тісно пов'язані з підкорковими центрами емоцій, які, надаючи того чи іншого емоційного забарвлення процесу засвоєння знань і норм поведінки, стають важливими факторами формування особистості.

Таким чином, спираючись на роботи П.Н. Лосєва, М.М. Безруких та В.С. Мухіної, можна зробити висновок, що морфофункціональні можливості організму шестирічних дітей, незавершеність розвитку важливих для навчання систем (перш за все центральної нервової системи, опорно-рухового апарату) визначають високу чутливість організму до несприятливих умов, зовнішніх подразників, якими характеризується період переходу до шкільного навчання. А тому, нехтування анатомо-фізіологічними та психологічними особливостями дітей призведе до ускладнення адаптації їх до школи. Динаміка змін психофізіологічного стану організму дітей дає змогу своєчасно виявити несприятливий перебіг адаптації до шкільного життя та прийняти рішення про необхідність корекції потребуючих функцій дитячого організму.

Молодшим шкільним віком прийнято вважати вік дітей приблизно від 6-7 до 10-11 років, що відповідає рокам його навчання в початкових класах.

В цей період відбувається функціональне вдосконалення мозку - розвивається аналітико-систематична функція кори; поступово змінюється співвідношення процесів збудження і гальмування: процес гальмування стає все більш сильним, хоча як і раніше переважає процес збудження, і молодші школярі у високому ступені збудливі й імпульсивні.

Надходження до школи вносить найважливіші зміни в життя дитини. Різко змінюється весь уклад його життя, його соціальний стан в колективі, сім'ї. Основний, провідною діяльністю стає відтепер вчення, найважливішим обов'язком - обов'язок вчитися, здобувати знання. А вчення - це серйозна праця, що вимагає організованості, дисципліни, вольових зусиль дитини.

Основною діяльністю, його першої і найважливішим обов'язком стає навчання - придбання нових знань, умінь і навичок, накопичення систематичних відомостей про навколишній світ, природу і суспільство.

Зрозуміло, далеко не відразу у молодших школярів формується правильне ставлення до навчання. Вони поки не розуміють, навіщо потрібно вчитися. Але незабаром виявляється, що вчення - праця, що вимагає вольових зусиль, мобілізації уваги, інтелектуальної активності, самообмежень. Якщо дитина до цього не звикла, то у неї настає розчарування, виникає негативне ставлення до навчання.

Навчальна діяльність у початкових класах стимулює, перш за все, розвиток психічних процесів безпосереднього пізнання навколишнього світу - відчуттів і сприйняття. Молодші школярі відрізняються гостротою і свіжістю сприйняття, свого роду споглядальної допитливістю. Молодший школяр з живою цікавістю сприймає навколишнє середовище, яка з кожним днем розкриває перед ним усе нові і нові сторони.

Великі можливості надає молодший шкільний вік для виховання колективістських відносин. За кілька років молодший школяр накопичує при правильному вихованні важливий для свого подальшого розвитку досвід колективної діяльності - діяльності в колективі і для колективу. Вихованню колективізму допомагає участь дітей у громадських, колективних справах. Саме тут дитина набуває основний досвід колективної громадської діяльності.

3. Аналіз показників діяльнісного, емоційного та вегетативного компонентів дозволив встановити значущі взаємозв'язки, які існують в середині структури адаптаційного потенціалу першокласників. Отримані результати дали змогу статистично визначити, які саме особливості досліджуваного феномену притаманні зазначеній віковій категорії. Було виявлено, що емоційний компонент має негативний зв'язок з діяльнісним на рівні $p < 0,05$ та з вегетативним на рівні $p < 0,01$ (за коефіцієнтом кореляції r

Пірсона). Статистично значущих зв'язків безпосередньо між діяльнісним та вегетативним компонентом не було виявлено.

Дані факти вказують на те, що залучений емоційний компонент, який був визначений методикою, що виявляє переважання негативних або позитивних переживань має стійкий зворотній зв'язок з вегетативним компонентом, на основі чого можна зробити висновок, що дітям, які виявляють переважно негативний емоційний стан, тобто мають високі показники за обраною методикою, властивий стан хронічного перевтомлення, виснаження та низької працездатності (низькі показники за методикою визначення фізичного стану). В описі обраної методики також було зазначено, що хронічне перевтомлення та виснаження організму може бути наслідком наявності хронічних хвороб, такий стан імовірно може спричинити погіршення настрою та загального емоційного фону, про це саме і свідчить стійкий взаємозв'язок між даними компонентами.

Діяльнісний компонент визначає рівень розвитку вродженого інтелектуального потенціалу дитини, тобто дає імовірнісний прогноз щодо засвоєння шкільної програми та загальних успіхів у навчанні. Згідно з приведеними вище фактами математичного обчислення наявності взаємозв'язків між зазначеними компонентами, було встановлено зворотній зв'язок діяльнісного компоненту з емоційним. Дещо низькі показники вродженого інтелекту стають потенційною загрозою успішності в засвоєнні шкільного матеріалу, а відтак обумовлює наявність в дитини негативних переживань, поганого настрою відносно свого навчання та загалом перебування у школі.

Дослідження соціального компоненту адаптаційного потенціалу молодших школярів дають нам можливість зробити такі висновки, що формування соціального компоненту в більшості залежить від щільнісного компоненту, тобто вів вроджених інтелектуальних здібностей. Це говорить про те, що дитина, яка на початку першого класу виявляє за відповідною методикою високий інтелектуальний рівень, пізніше виявить і високий рівень

соціального інтелекту. Тому можна говорити про те, що здатність дитини виконувати певні когнітивні задачі напряду пов'язані з її здатністю передбачувати поведінку людей, розуміти їх наміри, почуття тощо.

Зв'язок соціального та емоційного компонентів менш значущий, це можна пояснити особливістю методики, яка була використана для виявлення стійкого емоційного стану дитини на початку навчання. Особливість її в тому, що норма знаходиться посередині в чисельному значенні, тобто чим більше значення емоційного компоненту, тим більше переважають негативні емоції. Проте переважання одних лише позитивних емоцій авторами не визначається, як найкращий стан. Тому таку кореляцію між показниками, ми можемо пояснити тим, що хоча позитивний емоційний стан певним чином впливає на формування соціальних відносин, проте з більшою вірогідністю саме дитина, що знаходиться в стійкому збалансованому емоційному стані на початку навчання пізніше виявиться найбільш готовою до пристосування у соціуму. Такі діти будуть вивалити більшу комунікабельність, відкритість до соціуму, розуміння настроїв, намірів, невербальної мови. Напевно, це пояснюється тим, що і сама дитина вміє опановувати власні як позитивні, так і негативні емоційні стани, готова до їх переживання і з нормальною частотою ситуативно змінює їх.

4. На основі отриманих даних щодо загальної адаптованості першокласників, були виявлені три групи дітей (1 – високий рівень адаптованості, 2- середній рівень, 3 – низький рівень). В кількісному вираженні це складає: 1 група – 19 осіб (38,0% від загальної виборки – 50 осіб), 2 група – 20 осіб (40,0%), 3 група – 11 осіб (22,0%). За цими даними були сформовані середньогрупові профілі компонентів адаптаційного потенціалу в трьох групах порівняння, виділені за загальним рівнем адаптованості. Завдяки аналізу отриманого профілю можна зробити наступні висновки.

Діти, які на початку навчального року виявляють за зазначеними методиками стійкий позитивний емоційний стан, фізіологічну готовність до

навчання, тобто енергійність та високу працездатність, а також інтелектуальну готовність до засвоєння навчального матеріалу, в подальшому опиняться в групі найкраще адаптованих до навчання учнів.

Діти, кількісні результати яких демонструють оптимальний емоційний стан, але певну схильність до негативних переживань, та фізичний стан, який визначається як компенсуючий, тобто виявляє нормальну працездатність за відсутністю підвищених навантажень, потраплять до групи середньо адаптованих. Їх стан візуально сприймається як задовільний, проте проєктивні методики виявляють, що такий стан є нестабільним, при певних обставинах (ситуація невдачі, підвищення навантаження та ін.) він може різко знижуватися. Хоча саме такі діти на первинному обстеженні будуть проявляти найвищий рівень інтелектуального потенціалу, проте реалізуватися в шкільній діяльності вони зможуть лише за дійсно сприятливих умов. Пізніше саме ця група дітей виявиться найбільш здатною до ефективної та успішної взаємодії із соціумом. З того можна зробити висновок, що ця група дітей потребує збалансованого режиму праці та відпочинку задля успішного пристосування до нових умов, оскільки іншими необхідними складовими вони володіють на високому рівні.

До третьої групи найменш адаптованих дітей, потрапляють ті діти, які ще на початку навчання демонстрували потенційну неготовність до пристосування в шкільній середі, їх діяльнісний компонент, хоча і знаходився в межах вікової норми, проте виявляється нижчим відносно однолітків з першої та другої групи. Фізичний стан характеризувався хронічним перевтомленням, можливе значне зниження імунітету, емоційний стан, відповідно, переважно негативний, наявна велика кількість турбуючих переживань.

В додаток до приведеного аналізу, з кожної групи було обрано по одному представнику, за яким було складено детальний аналіз, що в сукупності доводить здатність проведеної діагностики адаптаційного

потенціалу дитини, оцінити її готовність до переходу в умови шкільного життя та прогнозувати якість перебігу процесу адаптації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абраменкова В.В. Соціальна психологія дитинства.: навч. посібник для студентів університетів, педінститутів і психолого-педагогічних коледжів / В.В.Абраменкова. - М.: Наукова думка, 2008.- 218 с.
2. Александровская Э.М. Психологическое сопровождение школьников: учебное пособие / Э.М. Александровская — М.: Издательский центр «Академия», 2002.
3. Ананьев В.А. Психологическая адаптация и компенсация при заболеваниях внутренних органов / В.А. Ананьев // Автореф. дисс. д. психол. н. – СПб: 1999, МАПО. – 46 с.
4. Баданіна Л.П. Адаптація першокласника: комплексний підхід / Л.П. Баданіна // Початкова школа плюс До і После - 2007. - 59-62 с.
5. Балл Г.А. Понятие адаптации и его значение для психологи личности / Г.А. Балл // Вопросы психологии. – 1989. – 92-100 с.
6. Баркан А.И. Практическая психология для родителей, или Как научиться понимать своего ребенка / А.И. Баркан - М.: АСТ-ПРЕСС, 2000. – 295с.
7. Безруких М.М. Возрастная физиология / М.М. Безруких. - М.: ВЛАДОС, 2000. – 22-36 с.
8. Безруких М.М., Сонькин В.Б., Фарбер Д.А. Возрастная физиология / М.М.Безруких, В.Б. Сонькин, Д.А. Фарбер. – М.: АСADEMIA, 2003.
9. Безруких М.М. Трудности обучения в начальной школе: Причины, диагностика, комплексная помощь / М.М. Безруких -М.: Эксмо, 2009. - 464 с.
10. Безруких М.М., Фарбер Д.А. Физиология развития ребенка: Руководство по возрастной физиологии / М.М. Безруких, Д.А. Фарбер. – М.: Издательство Московского психолого-социального института, Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2010. – 768с.

11. Богомолов А.М. Личностный адаптационный потенциал в контексте системного анализа Психологическая наука и образование / А.М. Богомолов – 2008.– 67-73 с.
12. Буре Р.С. Готовим детей к школе / Р.С. Буре. – М.: 2001. – 96 с.
13. Валиулина И.Ф. Особенности адаптации первоклассников к школе / И.Ф. Валиулина // Молодой ученый. — 2017. — 474-477 с.
14. Венгер А.Л. , Цукерман Г.А. Развитие учебной самостоятельности / А.Л. Венгер, Г.А. Цукерман. - М.: Лайвлиб. – 2015. – 432 с.
15. Венгер А.Л., Цукерман Г.А. Психологічне обстеження молодших школярів. / А.Л. Венгер, Г.А. Цукерман. - М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001.
16. Григорович Л.А., Марцинковская Т.Д. Педагогика и психология: Учебное пособие / Л.А. Григорович, Т.Д. Марцинковская. - М.: Гардарики, 2004. – 91 с.
17. Давыдов В.В. Младший школьный возраст как особый период в жизни ребенка. Психическое развитие младшего школьника / В.В. Давыдов. - М.: Педагогика, 1990. - 12–27 с.
18. Дубровинская И.В. Психофизиология ребенка: психофизиологические основы детской валеологии \ И.В. Дубровинская, Д.Л. Фарбер, М.М. Безруких. - М.: ВЛАДОС, 2000. – 106 с.
19. Завацька Н. Є. Соціально-психологічні аспекти адаптації молоді до умов ринкової економіки : монографія // Н. Є. Завацька, В. Є. Харченко / Під ред. Н. Є. Завацької. — Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2012. — 228 с.
20. Костяк Т.В. Психологическая адаптация первоклассников / Т.В. Костяк. - М.: Академия, 2008. - 27 с.
21. Костяк Т.В. Психологическая адаптация первоклассников. Учебное пособие / Т.В. Костяк. - М.: Академия, 2008. – 8-15 с.
22. Кравцова Е. Е. Психологические проблемы готовности детей к обучению в школе / Е.Е. Кравцова. - М.: Педагогика, 1991.

23. Кузнецова О.В. Эмоциональность как один из факторов индивидуально-психологических особенностей социальной адаптивности / О.В. Кузнецова // Наука і освіта. – 2004. – 146-149 с.
24. Куликова Т.Г. Особенности эмоционального развития и самооценки учащихся начальных классов со школьной дезадаптацией / Т.Г. Куликова. // дис. канд. психол, наук. - М.: 2007.
25. Леонтьев Д.А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа // Учен. зап. кафедры общей психологии МГУ имени М.В. Ломоносова / под ред. Б.С. Братуся, Д.А. Леонтьева. М.: Смысл, 2002. - 56-65 с.
26. Литвиненко Н.В. Социально-психологическая адаптация школьников в критические периоды развития (индивидуально-типологический подход): монография. / Н.В. Литвиненко. - М.: Сфера, 2007.
27. Литвиненко О.Д. Адаптаційний потенціал особистості як її інтегративна характеристика [Lytvynenko O.D. The adaptation potential of the personality as its integrative characteristics] / О.Д. Литвиненко // Science and practice: Collection of scientific articles. – Thorpe Bowker. Melbourne, Australia, 2016. - P. 267-270.
28. Литвиненко О.Д. Проблема адаптаційного потенціалу особистості в психологічній науці [Lytvynenko O.D. The problem of personality adaptation potential in psychological science] / О.Д. Литвиненко // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. Issue: 1 (13) – co-publ.: Publishing office: Accent graphics communications – Hamilton, ON, 2016. –P. 371-378.
29. Литвиненко О.Д. Зв'язок фізичного потенціалу з іншими частинами адаптаційного потенціалу особистості / О.Д. Литвиненко // Матеріали 4 Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки» / за заг. Редакцією Родіни Н.В., Альошина О.М., Кононенко О.І. – О.: Видав-во ОНУ імені І.І. Мечникова. – 2017р., с.93- 94.

30. Литвиненко О.Д. Соціально-психологічні основи розвитку адапційного потенціалу сучасної молоді : монографія / О.Д. Литвиненко. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018.
31. Лосєв, П.Н. Психолого-педагогічний аналіз особливостей адаптації першокласників до школи / П. Н. Лосєв // Початкова школа: 2005. 51-55 с.
32. Лур'є С.Б. Фізіологічна адаптація і прогнозування успішності навчання першокласників / С. Б. Лур'є // Валеологія: 2004. - 28-32 с.
33. Маклаков А.Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях / А.Г.Маклаков. - Психологический журнал: 2001. - 16-24 с.
34. Малокостова А.Н. Социальный интеллект и адаптация личности в современных условиях общества / А.Н. Малокостова // Адаптация личности в современном мире: Межвуз. сб. науч. тр.– Изд-во «Научная книга», 2011. – 256-267 с.
35. Марцинковська Т.Д Психологія розвитку / Т.Д.Марцинковська. - М.: «Академія» 2001. - с.208.
36. Медведев В. И. О проблеме адаптации // Компоненты адаптационного процесса / под ред. В. И. Медведева. - Л.: Наука, 1984. - 3–16 с.
37. Мухина В.С. Шестилетний ребенок в школе / В.С. Мухина – М.: 2000. – 175 с.
38. Мухіна В.С Вікова психологія / В.С. Мухіна. - М.: «Академія» 2004. - 321 с.
39. Налчаджян А.А. Психологическая адаптация: механизмы и стратегии / 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Эксмо, 2010. – 368 с.
40. Немов Р.С. Психология: Учебн. для студ. высш. учеб. пед. завед./ Р.С. Немов // Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики. - М.: Гуманитарный изд. центр ВЛАДОС, 2000. - кн.3: - 640с.

41. Овчинникова, А.Н. Особливості організації навчання в адаптаційний період. Перший клас / О.М.. Овчинникова // Початкове навчання.-2006. - 3-7 с.
42. Олександрівська Е.М., Соціально-психологічні критерії адаптації в школі / Е.М. Олександрівська // Школа і психічне здоров'я учнів. - Під. ред. С.М.Громбаха. М. Медицина, 2000. - с.27-34.
43. Пашнев Б.К. Експрес-діагностична методика вивчення рівня інтелектуального розвитку учнів 1-класів / Б.К. Пашнев // Метод. Посіб. - Х.: Вид. група «Основа» 2007. – 48с.
44. Петровский В.А. Личность. Деятельность. Коллектив / А.В. Петровский. - М.: Педагогика, 1989.
45. Петровский В.А. Проблема неадаптивной активности /В.А.Петровский. – М.: ТОО Горбунок, 1992. – 224 с.
46. Попова М.В. Психология растущего человека: краткий курс возрастной психологии / М.В Попова.- М.: ТЦ Сфера, 2002. – 55 с.
47. Посохова С. Т. Психология адаптирующейся личности: монография / С.Т. Посохова. - СПб.: Питер, 2001. – 267 с.
48. Психологическая диагностика: Учебник для вузов / Под ред. М.К. Акимовой, К.М. Гуревича. – Спб.: – 2008. – 652 с.
49. Реан А.А. Психология адаптации личности /А.А.Реан. - СПб.: Прайм-Еврознак, 2008. - 479 с.
50. Родина Н.В. К проблеме соотношения понятий «копинг-стратегии» и «защитные механизмы». Психодинамический подход. / Н.В. Родина // Тенденции развития психологии в Украине: история и современность». - М.: Просвещение, 2006. - 98-104 с.
51. Розум С.И. Психология социализации и социальной адаптации человека / С.И.Розум. – СПб.: Речь, 2006. – 365 с.
52. Сарджвеладзе Н.И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой / Н.И. Сарджвеладзе. – Тбилиси: 1999. – 208 с.

53. Соколова Н.Г. Неврозы у детей / Н.Г. Соколова– Ростов н/Д.: 2003. – 160 с.
54. Соловьева Д. Ю. Факторы адаптации первоклассников к школе. Вопросы психологии / Д.Ю. Соловьева. – М.: 2012. - 23–31 с.
55. Соловьева Д.Ю. Факторы адаптации первоклассников к школе / Д.Ю. Соловьева // Вопросы психологии. – М.: 2012. - 23–31 с.
56. Сонькин В.Д. Возрастная физиология (физиология развития ребенка) / В.Д. Сонькин. - М.: ВЛАДОС, 2000. – 55-76 с.
57. Сороко С.И. Индивидуальные стратегии адаптации человека в экстремальных условиях / С.И.Сороко // Физиология человека. – М.: 2012. – 78-86 с.
58. Фарбер Д.А. Психофизиологические основы детской психологии / Д.А. Фарбер. - М.: Академия, 2009.
59. Физиология развития ребенка: Руководство по возрастной физиологии / Под ред. М.М. Безруких, Д.А. Фарбер. – М.: Издательство Московского психолого-социального института, Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2010. – 768с.
60. Фурман А.В. Психодіагностика особистісної адаптованості: наукове видання / А.В. Фурман. – Тернопіль: “Економічна думка”, 2003. – 197 с.
61. Хьел Л. Теории личности / Л.Хьел, Д.Зиглер. – СПб.: 1997. – 608 с.
62. Цукерман Г.А. Психологическое обследование младших школьников / Г.А. Цукерман. - М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001.
63. Шинтарь З.Л. Введение в школьную жизнь. Пособие для студентов пед. Вузов / З.Л. Шинтарь. – Гродно: ГРГУ, 2002. – 263с.
64. Эльконин Д. Б. Детская психология / Д.Б. Эльконин. - М.: Академия. 2000. - 384 с.
65. Эльконин Д.Б. Психическое развитие в детских возрастах: Избр. псих. труды в 7- томах / Под ред. Д.И. Фельдштейна.- Воронеж: МОДЭК, 1997.
66. Эриксон Э.Г. Детство и общество / пер. [с англ.] и науч. ред. А.А. Алексеев. — СПб.: Летний сад, 2000.

67. Ясюкова Л.А. Методика определения готовности к школе. Прогноз и профилактика проблем обучения в начальной школе. Методическое руководство/ Л.А. Ясюкова. - СПб.: - 1999.
68. Carver C.S. Assessing coping strategies: a theoretically based approach / C.S. Carver, M.F. Scheier, J.K. Weintraub // *Journal of Personality and Social Psychology*. – Vol. 56. – 1996. – P. 267-283.
69. Larson M. Psychological capital: a new Lens for understanding employee fit and attitudes / M.D. Larson, S.M. Norman, L.W. Hughes and J.B. Avey // *International Journal of Leadership and Organizational Studies*. – Vol.8 (1). 2013. – P. 28-43.
70. Larson M. Potential added value of psychological capital in predicting work attitudes / M. Larson, F. Luthans // *Journal of Leadership and Organizational Studies*. – Vol. 13. – 2006. – P. 44-61.
71. Lazarus R.S. Stress, appraisal, and coping / R.S. Lazarus, S. Folkman. – N. Y., 1984. – P. 167-169.
72. Lytvynenko O.D. Features of interaction of indicators of patent personality, health and ontogenetic reflexions / O.D Lytvynenko // *American Journal of Fundametntal Applied & Experimental Research*. – Vol. 2 (9). – 2018. – P. 48-52.
73. Luthans F. Psychological capital development: Toward a micro-intervention / F. Luthans, J.B. Avey, B.J. Avolio, S. Norman, G. Combs // *Journal of Organizational Behavior*. – Vol. 27. – 2006. – P. 387-393.
74. Maslow A.H. A Theory of Metamotivation: The Biological Rooting of the Valut-Life. / A.H. Maslow // *Journal of Humanistic Psychology*. – 1967. – Vol. 7 (2).– P. 93-127.
75. Murphy L. Coping vulnerability and residence in childhood. Coping and adaptation / L. Murphy. – N.-Y., 1974. – 252 p.
76. Rodin J. Aging and health: Effects of the sense of control / J. Rodin // *Science*. – Vol. 233. – 1986. – P. 12-27.

77. Rogers C.R. Client-centered therapy / C.R. Rogers. – Boston etc.: Houghton Mifflin, 1995. – 352 p.
78. Fisher R.A. On the probable error of a coefficient of correlation deduced from a small sample / R.A. Fisher // *Metron*. – 1971. – No 1. – P. 3-32.
79. Fromm E. The revolution of Hope: Toward a Humanized Technology / E. Fromm // *Lanten Books*; Revised ed edition. – 2010. – 160 p. 80.
80. Wood J.V. Theory and research concerning social comparisons of personal attributes / J.V. Wood // *Psychological Bulletin*. – No 106. – 1989. – P. 231-248.